

SIYOSIY NUTQDA METAFORALARNING QO‘LLANILISHI: LINGVISTIK VA KOMMUNIKATIV YONDASHUVLAR

Axmadjonova Nargizaxon Yo'lchiboy qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada siyosiy nutqda metaforalarning qo‘llanilish xususiyatlari lingvistik va kommunikativ yondashuvlar nuqtayi nazaridan tahlil etiladi. Metafora siyosiy diskursda faqatgina bezak vositasi bo‘lib qolmay, balki ma’no yaratish, ta’sir ko‘rsatish, ijtimoiy ongni shakllantirish kabi funksiyalarni ham bajaradi. Tadqiqot davomida siyosatchilar nutqidagi metaforalarning semantik va pragmatik xususiyatlari, ularning auditoriyaga ta’sir darajasi, shuningdek, metafora orqali siyosiy g‘oyalarni ifodalash mexanizmlari o‘rganiladi. Lingvistik analizda metaforalarning struktura va turlari, kommunikativ tahlilda esa ularning kontekstual ma’nosi va strategik maqsadlari ko‘rib chiqiladi. Natijalar siyosiy nutqdagi metaforalarning xalq bilan muloqotda qanday vosita sifatida ishlatilishini yoritib beradi.*

Kalit so‘zlar: *siyosiy nutq, metafora, siyosiy diskurs, lingvistik tahlil, kommunikativ yondashuv, pragmatika, semantika, nutq strategiyasi, ta’sirchanlik, siyosiy kommunikatsiya*

Kirish

Zamonaviy siyosiy kommunikatsiya tizimida metafora — muhim semantik va kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, siyosiy nutqda metaforalar nafaqat estetik ifoda vositasi, balki konseptual tushunchalarni ifodalash, ijtimoiy ongda zarur bo‘lgan obrazlarni shakllantirish, auditoriyani ruhlantirish va harakatga undash kabi ko‘p funksiyali kommunikativ rol o‘ynaydi. Siyosiy yetakchilarning chiqishlarida ishlatiladigan metaforalar jamiyatda muayyan hodisa, siyosiy qaror yoki islohotni qabul qilish jarayonida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada siyosiy nutqda metaforalarning qo‘llanilishi lingvistik va kommunikativ nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning siyosiy nutqlarida, ayniqsa ta’lim sohasiga oid bayonotlarida ishlatilgan metaforalar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi va ularning kommunikativ samaradorligi ochib beriladi.

Asosiy qism

Metafora lingvistikada ko‘chma ma’no orqali fikrni kuchaytirish vositasi sifatida qaraladi. Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri bo‘lib, u abstrakt tushunchalarni konkret obrazlar orqali tushunishga yordam beradi. Siyosiy nutqda esa bu hodisa yanada faolroq qo‘llaniladi. Chunki siyosatchilar murakkab ijtimoiy-siyosiy holatlarni tushuntirish uchun metaforalardan foydalanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Tilshunoslik fanida metafora o'rganilishi uzoq tarixiy va nazariy evolyutsiyani boshdan kechirdi. Ilk bosqichlarda, klassik tilshunoslik doirasida metafora asosan leksik-grammatik hodisa sifatida tahlil etilgan bo'lsa, keyinchalik u adabiyotshunoslik doirasida stilistik figura sifatida qaralgan. Biroq XX asrning 70-yillari oxiri va 80-yillar boshlarida bu qarashlar o'zgardi: metafora endilikda inson tafakkurining asosiy kognitiv vositasi, tashqi olamni anglash va idrok etishning muhim mexanizmi sifatida tushunila boshlandi.

N.D. Arutyunova ta'kidlashicha, metaforani o'rganish yo'nalishi endilikda faqat estetik ifoda vositasi emas, balki amaliy nutq tahlili, bilish va anglash, konseptual tizimlar, **hatto** sun'iy intellektni modellashtirish jarayonlariga ham xizmat qilmoqda³¹. Shuningdek, frazeologizmlar, konseptlar, nutqiy harakatlar sxemalari, muloqot strategiyalari va, albatta, metaforalar real muloqot davomida ko'p bora takrorlanadi va shu asosda muloqot ishtirokchilari tomonidan o'zlashtiriladi. Bu esa muloqot jarayonidagi kognitiv faoliyatning muayyan qoidalarga asoslanishini ko'rsatadi.

Tadqiqotchilarning vazifasi — aynan ana shu kognitiv qoidalarni aniqlash, tushunish va tavsiflash usullarini ishlab chiqishdir. Til egasi, qoidaga ko'ra, og'zaki va yozma nutqdagi metaforani intuitsiyaviy tarzda anglaydi, biroq bu bilimlar ko'pincha ong ostida yashiringan bo'ladi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda bu qoidalarni aniqlash, tushunish va modellashtirishga qaratilgan izlanishlar faol olib borilmoqda.

A.N. Baranovning tadqiqotlarida metaforaning kognitiv nazariyasi quyidagi asosiy tamoyilga tayanadi: metaforalash jarayonining markazida so'zning mavjud (eski) ma'nosini yangicha kontekstda qo'llash orqali yangi ma'no hosil qilinadi³². Ya'ni bu jarayon, avvalo, bilimlar tuzilmasini qayta ishlash asosida amalga oshadi. Boshqa bir yondashuvga ko'ra, metaforaning tuzilishi so'z obraziga asoslangan bo'lib, u *eski, tarixan shakllangan semantik qatlamlarning* qayta joylashtirilishi natijasida yuzaga keladi³³.

Shunday qilib, metafora — mavjud so'z yoki ifodadan semantik komponent(lar)ni ajratib olish asosida yangi obraz yoki tushunchaning vujudga kelishidir. Agar biz metafora yaratilishida asos bo'lgan manba-so'zning qanday kalit semantik belgilarini berganini aniqlasak, u holda metaforaning ichki tuzilishini tahlil qilib, uning mazmuniy mexanizmini tushunishimiz mumkin.

Bu esa o'z navbatida metaforani har tomonlama — “yuqoridan pastga” (holistik yondashuv), ya'ni umumiy ko'rinishdan boshlanib, uning ichki qatlamlarini ochib berishga, “qurilish g'ishtchalarini” (semantik birliklarni) aniqlashga, va yangi semantik struktura hosil qilish jarayonini tushunishga imkon yaratadi.

Metaforalar, odatda, mavjud so'z va iboralar asosida quriladi, biroq ular kontekstda yangicha, obrazli tarzda jaranglaydi. Har bir metafora — insonning atrof-muhit va ijtimoiy hodisalarni qamrab olish, tushunish va ifodalash zarurati mahsuli bo'lib, u tabiat, jamiyat va ongda shakllangan asosiy arxetipik modellarga tayangan holda yaratiladi.

³¹ Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. 5-32 б.

³² Баранов А.Б. Дескрипторная теория метафоры. Языки славянской культуры, 2014.

³³ Шляхов В.И. Саакян Л.Н. Текст в коммуникативном пространстве: Монография. М., 2015. — В. 155.

Aynan shu jihatdan metafora inson tafakkurining chuqur qatlamlarini aks ettiradi. Arxetiplar — bu inson ongi va madaniy tajribasida qadimdan mavjud bo‘lgan, dunyoni qabul qilishning universal modellaridir³⁴. Ular metaforalarning ichki mazmunini anglashda muhim kalit bo‘lib xizmat qiladi.

Metaforaning ma’nosini ochib berishdan keyingi bosqichda uni kommunikativ makonda tahlil qilish, ya’ni metaforalarning ta’lim diskursidagi funksional rolini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda olib borilgan amaliy tadqiqotlarning asosiy maqsadi — metaforalarning ta’limiy nutqda qo‘llanishining turli variantlarini aniqlash va ularni semantik hamda pragmatik jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Masalan, ta’limga oid “bilim nuri”, “ma’rifat karvoni”, “maktab – hayotga tayyorlovchi ustaxona”, “ta’lim – millat kelajagining poydevori”, “yangi avlodni tarbiyalash – qalblarni bunyod etish” kabi metaforalar o‘zida nafaqat semantik, balki emotsional yuklamani ham mujassam etgan. Bu metaforalar orqali insondagi ilhom, ishonch, mas’uliyat hissi kuchaytiriladi, ular faqat bir shaxs emas, balki butun jamiyatning holatini anglatadi.

Xuddi tabiatga oid metaforalarda bo‘lgani kabi (“norozilik to‘lqini”, “qahr-g‘azab bo‘roni”), ta’lim kontekstida ham “bilimlar daryosi”, “yangi fikrlar shamoli”, “innovatsiya to‘lqini” kabi obrazlar orqali ijtimoiy-emotsional harakat, taraqqiyot, o‘zgarish va dinamik holat ifodalanadi. Bu holatda harakat, kuch, ko‘tarilish va pasayish kabi semantik belgilar asosiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Metaforalar — ayniqsa ta’lim siyosiy diskursida — nafaqat mazmunni aniqlashtiruvchi, balki emotsional ta’sir kuchiga ega vosita sifatida qo‘llaniladi. Chunki siyosiy chiqishlarda, jumladan, ta’lim sohasiga doir nutqlarda, tinglovchilar faktlardan ko‘ra emotsional baholarga ko‘proq e’tibor qaratadilar. Aynan shu sababli, ta’lim siyosatining targ‘ibotida metaforalarning hissiy va obrazli ifoda kuchi strategik kommunikatsiya vositasi sifatida keng qo‘llanmoqda.

Metaforalar orqali ta’lim sohasidagi muhim g‘oyalar oddiy xalq tiliga yaqinlashtiriladi. Ular murakkab islohotlarni tushunarli va esda qolarli shaklda ifodalash imkonini beradi. Shu bois, ta’lim metaforalari siyosiy, ijtimoiy va ma’rifiy diskursning ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘zining ko‘plab siyosiy nutqlarida, ayniqsa ta’lim sohasiga oid bayonotlarida metaforik ifodalardan samarali foydalangan. Bu orqali u islohotlarning mohiyatini xalq ongiga yaqinlashtiradi, ta’lim tizimining dolzarb masalalarini obrazli shaklda ifodalaydi. Quyida shunday metaforalardan ayrimlari va ularning tahlili keltiriladi:

1. “Yangi O‘zbekistonni – avvalo bilimli va yetuk yoshlar quradi.” – Bu yerda “quradi” fe’li binokorlik metaforasi asosida ishlatilgan bo‘lib, yosh avlodni kelajak jamiyatining asosiy quruvchisi sifatida ko‘rsatadi. Bu metafora orqali bilim va tarbiyaning kelajakdagi ijtimoiy taraqqiyotga bevosita ta’siri obrazli ifodalanadi.

2. “Ta’lim – bu millat kelajagining poydevori.” – Qurilish metaforasi asosida yaratilgan bu iborada *ta’lim* poydevorga tenglashtirilgan. Poydevor – har qanday binoning

³⁴ Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. М.: Академия. 2001.

mustahkamligiga asos bo'ladigan unsur sifatida tasvirlanadi. Shu orqali ta'lim tizimining milliy taraqqiyotdagi asosiy o'rni namoyon qilinadi.

3. **“Maktab – bu hayotga tayyorlaydigan katta maydon.”** – Bu iborada *maktab* hayotga tayyorgarlik ko'riladigan *maydon* sifatida metaforik tarzda ifodalanadi. Bu metafora orqali maktabda o'quvchilarning faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikmalar, hayotiy tajriba olishi zarurligi ilgari suriladi.

4. **“Biz ta'lim tizimini yangilash bilan, butun jamiyatni yangilash sari qadam qo'yyapmiz.”** – Bu yerda *qadam* metaforasi orqali islohot jarayoni harakat sifatida tasvirlanadi. Ta'limdagi yangilanish jamiyatdagi keng miqyosli yangilanishga olib keluvchi strategik yo'l sifatida ko'rsatilgan.

5. **“Har bir maktab – bu bilimlar saroyi bo'lishi kerak.”** – Bu iborada *maktab saroyga* tenglashtirilmogda, ya'ni ta'lim muassasasi eng muqaddas, eng bilimli maskan sifatida talqin etiladi. Bu metafora orqali ta'limning ijtimoiy nufuzi va qadriyatlar tizimidagi o'rni yuksaltiriladi.

Xulosa

Siyosiy diskursda metaforalarning qo'llanilishi lingvistik va kommunikativ jihatdan katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Prezident Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning nutqlarida ta'lim sohasiga doir metaforalar ijtimoiy ongga ta'sir o'tkazish, jarayonlarning mohiyatini xalq tilida tushuntirish hamda islohotlarni keng ommaga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Bu metaforalar nafaqat badiiy bezak vositasi, balki siyosiy strategiyaning samarali kommunikativ komponenti sifatida ham maydonga chiqadi. Shu bois, siyosiy nutqda metaforalarni lingvistik va ijtimoiy kontekstda chuqur o'rganish hozirgi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. 5-32 б.
2. Баранов А.Б. Дескрипторная теория метафоры. Языки славянской культуры, 2014.
3. Шляхов В.И. Саакян Л.Н. Текст в коммуникативном пространстве: Монография. М., 2015. – В. 155.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. М.: Академия. 2001.
5. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Musolff, A. (2016). Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios. London: Bloomsbury Academic.
7. Мирзаева, Д. (2022). Сиёсий нутқда метафораларнинг ролини тадқиқ этишда когнитив ёндашув. Ўзбек тили ва адабиёти, №1, 47–55.
8. Xasanova, S.A. (2024). Ta'lim diskursida metaforalarning lingvopragmatik xususiyatlari. Tilshunoslik va tarjima tadqiqotlari jurnali, 2(1), 88–96.